

Γ. Μηλιός, *Τρόποι παραγωγής και μαρξιστική ανάλυση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997

Το βιβλίο του Γ. Μηλιού, *Τρόποι παραγωγής και μαρξιστική ανάλυση*, (εκδ. Ελληνικά Γράμματα) είναι μια συλλογή πέντε κειμένων, στα οποία εξετάζονται πλευρές της μαρξιστικής θεωρίας και της σύγχρονης ιδεολογικής και πολιτικής διαμάχης.

Στο κεφάλαιο I («Φιλοσοφικές αφητηρίες και θεωρητικό αντικείμενο της οικονομικής επιστήμης») αναλύονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του αντικείμενου και κάποιες βασικές θεωρητικές κατηγορίες των τριών μεγάλων ρευμάτων της οικονομικής σκέψης (κλασική πολιτική οικονομία, νεοκλασική θεωρία και μαρξισμός).

Όπως τονίζει ο συγγραφέας στην εισαγωγή, «κάθε θεωρητικό σύστημα και πολύ περισσότερο κάθε επιστήμη, ορίζεται κατ' αρχήν σε αναφορά με το αντικείμενό της, το οποίο έχει υπόσταση εννοιακή-θεωρητική, δηλαδή, δεν δίνεται άμεσα από την εμπειρία, αλλά συγκροτείται θεωρητικά στη βάση του συγκεκριμένου εννοιακού-θεωρητικού πεδίου». Συγκεκριμένα, εξετάζεται το αντικείμενο της κλασικής πολιτικής οικονομίας («η οικονομία της γενικευμένης εμπορευματοπαραγωγής και η ανταλλακτική αξία») και οι «δυο a priori φιλοσοφικές-ιδεολογικές παραδοχές» που έκαναν δυνατή τη διαμόρφωση του: η αντίληψη για την οικονομική «φύση» του ανθρώπου («άνθρωπος-εμπόριο») και η θεώρηση των οικο-

νομικών αξελίξεων ως κινητήριας δύναμης της κοινωνικής εξέλιξης.

Η κλασική πολιτική οικονομία εγκαθιδρύεται ως νέος ιδιαίτερος θεωρητικός χώρος με τον *Πλούτο των εθνών* του Α. Σμιθ (1976). Υπήρχε, φυσικά, μια μακρά παράδοση οικονομικής σκέψης και προβληματισμού από την αρχαιότητα ως την εποχή του Α. Σμιθ, η οποία είχε το χαρακτήρα του ιδεολογικού προδρόμου και όχι μιας ξεχωριστής επιστήμης. Οι προδρομικές αυτές αντιλήψεις εντάσσονταν στα πλαίσια φιλοσοφικών, ηθικών, πολιτικών και θρησκευτικών αντιλήψεων (Αριστοτέλης, Πλάτων, λατίνοι συγγραφείς, έργα θεολόγων κ.λπ.) και είχαν συχνά πρακτικό—πολιτικό περιεχόμενο (π.χ. φυσιοκράτες). Οι παραπάνω προδρομικές αντιλήψεις δεν συγκροτούν επιστήμη, αφού «δεν όριζαν ένα θεωρητικό αντικείμενο που να διακρίνεται από εκείνο της πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας».

Μαζί με άλλες ιδεολογικές και φιλοσοφικές αντιλήψεις, και μέσα στο πλαίσιο των εξελίξεων στο οικονομικό επίπεδο αλλά και στις γενικότερες κοινωνικές διεργασίες, κατέστη δυνατή στις συγκεκριμένες κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες η εμφάνιση και διαμόρφωση της κλασικής πολιτικής οικονομίας ως νέου, αυτοτελούς θεωρητικού πεδίου.

Αναλύεται επίσης η μετατόπιση ως προς το αντικείμενο μελέτης που χαρακτη-

ρίζει τη νεοκλασική οικονομική σκέψη σε σχέση με το έργο των κλασικών οικονομολόγων. Αντικείμενο μελέτης είναι η δραστηριότητα του «εξ ορισμού ορθολογικώς πράττοντος υποκειμένου», με βάση τη θεμελιακή παραδοχή ότι η αρχή της ωφέλειας καθοδηγεί τη δραστηριότητα αυτή στην οικονομική σφαίρα (αλλά και στους άλλους κοινωνικούς τομείς). Αγνοούνται τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και οι ιστορικές ιδιομορφίες αυτής της δραστηριότητας.

Στη νεοκλασική αντίληψη, η θεωρία των τριών συντελεστών παραγωγής αντικαθιστά τη θεωρία των τάξεων των κλασικών, η θεωρία του υποκειμενικού οφέλους παίρνει τη θέση της εργασιακής θεωρίας της αξίας και στη σχέση ατόμου-κοινωνίας υιοθετείται η «αρχή υποκατάστασης της κοινωνίας από το άτομο».

Ο μαρξισμός, αναπτύσσοντας τις καλύτερες στιγμές των κλασικών οικονομολόγων, μέσα από τη ρήξη με την κυρίαρχη αστική ιδεολογία, εγκαινίασε μια νέα επιστήμη. Στο κείμενο γίνεται σύντομη αναφορά στις θεωρητικές-φιλοσοφικές, πολιτικές και κοινωνικές προϋποθέσεις εμφάνισης του μαρξισμού, καθώς και στην πορεία διαμόρφωσης των απόψεων των κλασικών του μαρξισμού. Τονίζεται η σημασία της έννοιας του «τρόπου παραγωγής» ως «έννοια-κλειδί» για τη μελέτη των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, αλλά και των άλλων κοινωνικών σχηματισμών. Επίσης, αναλύονται οι φιλοσοφικές και μεθοδολογικές πλευρές της θεωρητικής ρήξης που επιχειρεί ο μαρξισμός (ρήξη με τον εμπειρισμό, διαλεκτική μέθοδος κ.λπ.) καθώς και η σχέση του μαρξισμού με τους κοινωνικούς-ταξικούς αγώνες.

Στο κεφάλαιο II («Σχετικά με τη θεωρία των κοινωνικών τάξεων») εξετάζεται ένα από τα πλέον σημαντικά ζητήματα της θεωρητικής και πολιτικής αντιπαράθεσης.

Αν και η έννοια της τάξης πρωτοεμφανίστηκε στην αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή φιλολογία, αποκτά «για πρώτη φορά θεωρητικό-αναλυτικό περιεχόμενο στα έργα της κλασικής σχολής της πολιτικής οικονομίας», η οποία όριζε τις τάξεις σε σχέση με την αντικειμενική θέση των ατόμων στην οικονομική ζωή και την ιδιαίτερη μορφή εισοδήματος που αποκομίζουν. Διέκρινε τρεις τάξεις (καπιταλιστές, γαιοκτήμονες, εργάτες) και περιείχε σε «λανθάνουσα μορφή μια θεωρία ταξικής εκμετάλλευσης». Η νεοκλασική θεωρία εγκαταλείπει την έννοια των κοινωνικών συντελεστών παραγωγής (κεφάλαιο, εργασία, φύση) και το μοντέλο του εισοδηματικού κυκλώματος, όπου απουσιάζει κάθε αναφορά στις συγκεκριμένες σχέσεις που υφίστανται στην παραγωγική διαδικασία.

Η κοινωνιολογία εξετάζει τις κοινωνικές τάξεις μέσα στη συνολική προβληματική για τις «κοινωνικές ομάδες» που ορίζονται με διάφορα κριτήρια (πολιτιστικές, θρησκευτικές, φυλετικές διαφοροποιήσεις, λειτουργία κρατικών μηχανισμών κ.λπ.), χωρίς να αναζητούνται οι αιτιώδεις-δομικές σχέσεις με βάση τις οποίες θα μπορούσαν να προσδιοριστούν οι κοινωνικές τάξεις. Στο βάθος υπάρχει μια συγκεκριμένη αντίληψη για τη σχέση ατόμου και κοινωνίας, σύμφωνα με την οποία το άτομο δεν υπόκειται σε κάποιον τύπο κοινωνικών σχέσεων, αλλά μπορεί να ενταχτεί σε πλήθος ομάδων στη βάση των παραπάνω κριτηρίων.

Τέλος, στο κείμενο γίνεται αναλυτική αναφορά στο μαρξισμό, ο οποίος αξιοποιώντας τον «επιστημονικό πυρήνα» της σκέψης των κλασικών της πολιτικής οικονομίας, ανέπτυξε μια προσέγγιση των κοινωνικών τάξεων «ως κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών» και όχι ως ομάδων ατόμων.

Θεμελιακή για τη μαρξιστική προσέγγιση κάθε συγκεκριμένης ταξικής κοινωνίας είναι η έννοια του «τρόπου παραγωγής», που αναφέρεται στον πυρήνα των ταξικών σχέσεων (οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, ιδεολογικών). Ενώ ο τρόπος παραγωγής «παραπέμπει σε δυο μόνο τάξεις» (π.χ. στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, κεφαλαιοκράτες και μισθωτοί εργάτες), μια συγκεκριμένη ταξική κοινωνία αποτελείται από περισσότερες τάξεις, διότι αποτελεί συνάρθρωση διαφορετικών τρόπων παραγωγής υπό την κυριαρχία ενός συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής. Ενδιαφέρουσα η αναφορά στους αυτοαπασχολούμενους αγρότες, τους αγρότες-καπιταλιστές καθώς και την τάξη των γαιοκτημόνων (αφορά κύρια τη Βρετανία) που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της διάλυσης του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής και της κυριαρχίας του καπιταλιστικού, στην παραδοσιακή μικροαστική τάξη (αυτοαπασχολούμενοι παραγωγοί απλών εμπορευμάτων) και στη νέα μικροαστική τάξη, η οποία αποτελείται από κατηγορίες μισθωτών που η δραστηριότητά τους σχετίζεται με μηχανισμούς και λειτουργίες που διασφαλίζουν τη συνοχή και άσκηση της αστικής πολιτικής εξουσίας, την εξαγωγή υπεραξίας και την οργάνωση και διάδοση της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Στο κείμενο γίνεται επίσης κριτική στη θεωρία της ταξικής πολυσθένειας (μεθοδολογικές-θεωρητικές πλευρές και πολιτικές προεκτάσεις).

Στο κεφάλαιο III («Μαρξιστικές προσεγγίσεις στο ζήτημα, των οικονομικών κρίσεων»), μετά από μια συνοπτική αναφορά στην κλασική και νεοκλασική οικονομική θεωρία που «αποκλείουν τις οικονομικές κρίσεις ως γενικευμένες καταστάσεις έλλειψης ισορροπίας ανάμεσα στη συνολική προσφορά και συνολική ζήτηση της οικονο-

μίας», εξετάζεται το θεωρητικό έργο του Μαρξ για τις οικονομικές κρίσεις, καθώς και τα βασικά σημεία της θεωρητικής συζήτησης σχετικά με το χαρακτήρα των οικονομικών κρίσεων κατά την περίοδο 1900-1937.

Συγκεκριμένα, αναλύεται ο πυρήνας των προσεγγίσεων της οικονομικής κρίσης: α) Από τη θεωρία της υποκατανάλωσης (Κάουντσου, Μπέμπελ, Λούξεμπουργκ κ.λπ.), σύμφωνα με την οποία αιτία των κρίσεων είναι η υστέρηση της καταναλωτικής δυνατότητας της εργατικής τάξης σε σχέση με την παραγωγικότητα της εργασίας και τον όγκο των παραγόμενων εμπορευμάτων, ενώ η διευρυνόμενη καπιταλιστική αναπαραγωγή έχει ανάγκη από μια εξωτερική προς την καπιταλιστική οικονομία αγορά, π.χ. αποικίες, κρατική κατανάλωση κ.λπ. β) Από τη θεωρία της υπερσυσσώρευσης (Τουγκάν-Μπαρσάνοφσκι), που εντοπίζει την αιτία της κρίσης στην υπερπαραγωγή κεφαλαίου που προκύπτει από τη δυσαναλογία μεταξύ των κλάδων της καπιταλιστικής παραγωγής και γ) από την προσέγγιση των κρίσεων ως έκφραση της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους (Γκρόσμαν). Τέλος, ο συγγραφέας διατυπώνει τη δική του γνώμη, βασιζόμενος στο έργο του Μαρξ και άλλων θεωρητικών του μαρξισμού.

Στο κεφάλαιο IV («Για μια μαρξιστική θεωρία του προβιομηχανικού καπιταλισμού. Η συμβολή του Λένιν») εξετάζονται οι απόψεις που διατύπωσε ο Λένιν στο πλαίσιο της συζήτησης για την ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία, για τον προβιομηχανικό καπιταλισμό και την καπιταλιστική ανάπτυξη και η ανάδειξη από τον ίδιο των κριτηρίων-προϋποθέσεων με βάση τις οποίες μια χώρα θεωρείται καπιταλιστική.

Το κεφάλαιο συλλαμβάνεται όχι ως πράγμα ή χρήμα (χαρακτηριστικό της αστικής οικονομικής και κοινωνικής σχέσης),

αλλά ως σχέση μεταξύ των ανθρώπων, ως κοινωνική σχέση εκμετάλλευσης, και στη βάση αυτή προσεγγίζονται από τον Λένιν διαφορετικές μορφές του κεφαλαίου. Σύμφωνα με τον ίδιο, μόνο η απόσπαση υπεραξίας, μόνο αυτός ο ιδιαίτερος τρόπος απόσπασης υπερεργασίας από τους εργαζομένους, κάνει μια μορφή εκμετάλλευσης καπιταλιστική. Στις προβιομηχανικές καπιταλιστικές μορφές κυριαρχεί η έμμεση υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, στο βιομηχανικό καπιταλισμό κυριαρχεί η άμεση υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, που σχετίζονται με το συσχετισμό των κοινωνικών δυνάμεων, γίνεται πέρασμα από το πρώτο στο δεύτερο.

Οι απόψεις που εξέφρασε ο Λένιν στην πολεμική του προς τους Ναρότνικους για το μέλλον του καπιταλισμού στη Ρωσία, αποτελούν (μαζί με το θεωρητικό έργο του Μαξ), κατά το συγγραφέα, τη βάση για μια κριτική προσέγγιση μερικών σύγχρονων θεωριών της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Στο κεφάλαιο V («Η έννοια του ασιατι-

κού τρόπου παραγωγής στον Μαξ ως κριτική στις εξελικτικές προσεγγίσεις της ιστορίας») εξετάζονται τα δομικά χαρακτηριστικά μιας ιδιαίτερης ομάδας προκαπιταλιστικών κοινωνιών (συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος, συλλογική οργάνωση της άρχουσας τάξης σε ένα δεσποτικό κράτος, συλλογική οργάνωση των κυριαρχούμενων τάξεων σε τοπικές κοινότητες, ο δογματικός φόρος ως ιδιαίτερη ιστορικά μορφή υπερπροϊόντος κ.λπ.) όπου κυριαρχούσε ο ασιατικός τρόπος παραγωγής και η ιστορική διαδικασία της διάλυσης του ασιατικού τρόπου παραγωγής, σε αντιπαράθεση με μη μαρξιστικές αντιλήψεις για την οικονομική εξέλιξη και με διάφορες «εξελικτικές-οικονομικίστικες» εκδοχές του μαρξισμού.

Από τα παραπάνω, αναδεικνύεται (έστω σκοπτικά) η αξία του βιβλίου, ιδιαίτερα για τις συζητήσεις που διεξάγονται στη σημερινή εποχή.

Γιάννης Γκαγκάτσιος

O Marx και τα οικονομικά της μη ισορροπίας,
G.Carchedi - A.Freeman (eds), Edward Elgar,
Cheltenham, UK και Brookfield, U.S., 1996

Τα τελευταία χρόνια, μετά από μια μακρά περίοδο σχετικής υποχώρησης, παρουσιάζεται μια αξιοσημείωτη ανάπτυξη της μαρξιστικής θεωρίας της αξίας. Ο τόμος αυτός αποτελεί συνεισφορά στην κατεύθυνση αυτή. Περιέχει έντεκα δοκίμια πάνω σ' ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων,

τα οποία όμως μπορούν να ομαδοποιηθούν σε δύο μεγάλα θέματα: (1) την κριτική της μεθόδου της ισορροπίας στην οικονομική ανάλυση εν γένει και στην αξιακή θεωρία ιδιαίτερα και (2) μια νεωτερίζουσα προσέγγιση στο λεγόμενο πρόβλημα του μετασχηματισμού, η οποία έχει ονομαστεί από τους